

Մալիսի սկզբներից սկսած լուերք հասնել «Մեծ բուռնցք» (== բուռն-ներ) կոչւած ընկերութեան ապստամբական շարժումների մասին հիա-տակին Չինաստանում՝ ընդդէմ եւրոպացիների առհասարակ, Առիթը եղել էր այն որ բելգիական երկաթուղային ընկերութիւնը ուղիի գիծը անց-լացնելու համար՝ չինական մի գերեզմանատանն էր դիպչել, Նոր չէ-ապտնի որ չինացիք դարերով իրենց փակւած են պահել մնացած աշ-խարհքի դիմաց և որ միայն զինու ուժով եւրոպացիք կարողացել էին մի-ջանի նաւահանգիստներ իրենց առեւտրւրի համար բաց պահել, և ապա-րի քանի տեղ քարոզական կաւարաններ և փոքրաթիւ կողմերներ հաս-տատել եւրոպացիների համար բաց նաւահանգիստներում և Պեկին մայրա-քաղաքում, նաւահանգիստներից նախ բաց եղաւ միայն Կանտոն քա-աքը, ապա (1842-ի ղաշնագրով) նաև Ամոյ, Ֆուչեու, Նինգպո, Շանխայ, ապա (1858-ի Տիենցինի ղաշնագրով) ալ նաւահանգիստներ, 1876 թա-ւանին Չինաստանում վերացան նաև ալ արգելքներ օտարների սեւտրի և հաղորդակցութեան համար, Եւրոպացիների հետ ընդհարում-ները Չինաստանում սկսւում են 19-րդ դարի առաջին կիսում, այն է՝ 1834-ին տարածախնութիւններ սկսւելին աճ գլխացոց հետ, որոնք, սկսած 1840-ից, մի քանի պատերազմներ մղեցին. դռքա են՝ 1840—42-ի պատե-րազմը «սպիռմի պատերազմ» կոչւածը, ապա, Ֆրանսիացոց հետ միասին 1857—58-ին և 1860-ին, Կուլջայի խնդրի համար Ռուսաց հետ պատերազմի տանգը վերացաւ 1882 թ. ղաշնագրով, պատերազմի վրանգը Ֆրանսիայի հետ Տոնկինի համար, որին նաանց Ֆրանսիան, վերացւեց նախ 11 մալիսի 1884-ի Տիենցինեան ղաշնագրով, որը սակայն չըւարգւեց Չինաստանի կող-ից, և ապա 9 լուերիս 1885-ի Տիենցինեան ղաշնագրով, որով Չինաս-տանը իսպառ ձեռք վերցրեց Աննամի և Տոնկինի վրա՝ ունեցած գերիշ-անութիւնը:

Ապա մի նոր շարագլուխ է կազմում Չինաստանի համար չին-եա-պոնական պատերազմը 1895 թ-ին, Չինաստանին արևելեան կոշտից կպած Կորեայի թագաւորութեան համար, շէպի որը գերիշխանութիւն ունենալը միշտ պնդել է Չինաստանը, մի պատերազմ, որը վերջացաւ Նապոլիայի

կորուսել լաթոթիւնով ու Սիմոնոսեկի շահնագրով 1895 թ-ին, միջամտութեամբ, (Ռուսիա, Գերմանիա, Ֆրանսիա) պետութիւնների, որոնք կամեցան իրենց ազդեցութիւնը Չինաստանում չկորցնել և Նապոնիային ծալրագոյն արեւելքում գերիշխանութեան չաւանդութիւնից ձեռք քաշել տալ։ Չինաստանը ստիպւեց խորմոգա կղզին Նապոնիային զիջանել և պարտերազմական դուզանքի ենթարկւել, որ մինչև օրս, սակայն, Չինաստանը չկարողացաւ ամբողջովին վճարել։ Յաջորդ տարին Նապոնիան առևտրական շահն կապեց Չինաստանի հետ, նպաստաւոր պայմաններով, որից օգուտեցան նաև եւրոպական պետութիւնները։ Բացեցան օտարների համար նոր նաւահանգիստներ, և ալժմ օտարների համար բաց են 28 նաւահանգիստ, որոնցից 15-ը ձուլեցրեալ, 13-ը մեծ գետերի վրայ։

Այդ պարտերազմով Նապոնիան մտաւ մեծ պետութիւնների խմբի մէջ Եւրոպայի Արեւելքի խնդիրների համար, իսկ Չինաստանը, հակառակ իր ունեցած աւելի քան 400 միլիոն բնակիչների սոսկալի թիւն, չարաչար յաղթւելով՝ կորցրեց իր թւի պատճառով ունեցած անելութիւնը աշխարհիս աչքում։ Գորանից օգուտելով՝ եւրոպացիք աշխարհեցան ամուր տուք շինել Չինաստանում՝ ապագայի ամեն պատահարների դէմ առնելու և իրենց շահերը ու ազդեցութիւնը ապահովելու համար։ Նշան տուին ելաւ Գերմանիան, որը, անսպասելի կերպով, իր ձեռքը գցեց Կիաո-չաու նաւահանգիստը Պեչիլեան ծովածոցի եզերքում, ծովածոց, որի խորքումն է Խաբու նաւահանգիստը, ուստից երկաթուղի է գնում Տեանձին, Լանկ-ֆան և Պեկին։ Շուտով դորանից չեղու (Ռուսիան իր ձեռքը գցեց նոյն ծովածոցի հիւսիսային ափում գտնուող Պորտ-Արտուր և Տալիէնվան կարեւոր նաւահանգիստները, իսկ դորանից չեղու՝ Անգլիան գրաւեց Վէյլաւիէ նաւահանգիստը, որը ալսպէս ասած իշխում է ծովածոցի մուտքի վրայ։ Խրալիան ապա 1899-ին փորձեց մի նաւահանգիստ էլ իր ձեռքը գցել՝ բաց Չինաստանը սպառնալի դիմադրութիւն ցոյց տուեց, ու Խրալիան եր քաշւեց։

Պետութիւնների ազդեցութիւնն ապա տարածւեց մի ալլ քալով, դիւստորապէս ուստանգլիական համաձայնութիւնով, որի համեմատ Անգլիան ընդունեց որ Ռուսիան խնարգել կերպով աշխարհի իր առևտրական ազդեցութիւնը տարածել Մանջուրիայի վրայ—Սիբիրիային սահմանակից չինական երկիր,—իսկ Անգլիան՝ հարաւային մասում, Եանցէ-Կեանգ մեծ գետի ջրաբաշխութեան երկրում։ Նոյնաժամանակ Ֆրանսիան իր ազդեցութիւնը հաստատեց Տոնկինին կից հարաւային չինական Լիւնչաու նահանգում։ Գերմանիան, Կիաո-չաու նաւահանգիստը գրաւելով՝ տարածում է իր ազդեցութիւնը Շանդունեան թերակղզու վրայ, իսկ Նապոնիան նոյն արտօնութիւնները ձեռք բերաւ Ֆորմոզա կղզու հանդէպ գտնուող Ֆոքէնի նահանգի համար։

Աւսպիսով սահմանեցին «ազդեցութեան սփերաներ»-ը Չինաստանում՝ Ռուսիայի, Անգլիայի, Գերմանիայի, Ֆրանսիայի և Նապոնիայի համար։

Ազդեցութիւն լսելով չպէտք է հասկանալ քաղաքական ազդեցութիւն, այլ միայն առևտրական-արդիւնաբերական ազդեցութիւն. ամեն մի պետութիւն շարժուող ձեռք է բերել առանձին արտադրութիւններ՝ սահմանափակումներով երկաթուղիներ չինելու, առևտրական հիմնարկութիւններ ունենալու և ալլն, և առանց չափազանցած պետութեան համաձայնութեան՝ որ և է մէկի ազդեցութեան սահմանում մի ալ պետութեան չափաք է կոնցեսիաներ տրւին:

Կարևոր գործ էր Ռուսիայի ստացած արտադրութիւնը, Արթուրի մեծ երկաթուղու գիծը անցկացնել Մանջուրիայի միջով մինչև Տայբեյնայն և Պորտ-Արտուր և ռուս-չինական բանկ հիմնելը Պեկինում. շարժումով ռուսական ազդեցութիւնը հիւսիսային Չինաստանում հաստատու հոյի վրայ շրջեց:

Երկաթուղային գործը Չինաստանում շուտ միայն ապուստոյան պիտի դարձանայ: Մինչև այժմ ամբողջ Չինաստանում երկաթուղիները 400 անգլիական մղոնից (մօտ 500 վերստ) աւելի չեն: Առաջին փորձը արին անգլիացիք 1876 թ-ին՝ Շանխայի և Վուսոնգի միջև—14 մղոն. բայց բնակչիւնէրը բողբոջեցին, և չին կառավարութիւնը այն գնեց ու քանդել տուց, հազիւ մի տարի գործելուց չեղու. 12 տարի վերջը կառավարութիւնը ինքը աւել գիծը նորից չինեց անգլ. ինժեներների ձեռքով. բնակչիւնէրը ալ ևս չբողբոջեցին: 1881-ին անգլ. ինժեներ Սինդլէր, Կալպինգի ածխահանքերի կառավարիչը, Թոնգչոնի մօտ, մի գիծ անգլացիք շէտի հիւսիս մինչև Թաքու՝ Պէկին գետի բերանը ու ալ-բնից՝ Շանգայ-Գուանի գետաբերանը, և մի ալ գիծ շէտի հարաւ:

1896-ին ինքը կառավարութիւնը երկաթուղի չինեց Տիանցիցից Պեկին մարաքաւաքը, որ բացեց 1898 թ-ին, և այնքան մեծ եղաւ սղոյու-թիւնը, որ երկրորդ գիծ չինեց Փոքրիկ գծեր կան և մի երկու ալ տեղեր, ընդամենը 400 անգլ. մղոն: Եւրոպացիք այժմ կոնցեսիաներ են վերցնել ընդամենը 3¹/₂ հազար անգլ. մղոն տարածութեամբ. ռուսները Մանջուրիայում, անգլիացիք հարաւային Նախագինքում և ալլն. կոնցեսիաներ ունին Նան Ֆրանսիացիք, բելգիացիք, հիւս. ամերիկացիք, գերմանացիք:

Թէ ինչ առևտրական շահեր ունին եւրոպացիք Չինաստանում, ալ-մասին մի թեթև գաղափար կարող են տալ հետեւեալ տեղեկութիւնները: Չինաստանի արտաքին առևտուրը՝ արտածութիւն և ներմուծութիւն՝ 1899 թ-ին հաւասար եղաւ 331.583.967 շոլլարի. (շոլլարը մօտ 2 ռուբլու կամ 5 ֆրանկի), որից մօտ 165 միլիոն շոլլարի ներմուծութիւնն է եղած, մօտ 141 միլիոնի՝ արտածութիւնը: Ալ-առևտրի մէջ առաջին տեղը բռնում է Անգլիան, չեղու Նապոնիան, երրորդ տեղը Հիւսիս. Ամերիկան, յաշնագրած նաւահանգիստներում Անգլիան ունի 401

Ֆիրմ, Ասպոնիան 195, Գերմանիան 115, Ֆրանսիան 75, Հիւսիս-Ամերիկան 75, Անուսիան 19 Ֆիրմ (առանձին) — Գերմանիան, որը չեա թուա-
շինը չէ իր չարաբերութիւններով Չինաստանում, աշխարհում գործում
է 400 միլիոն մարկ գրամագլխով (2 մարկը = 100 միլ. ոսկի)։

Օտարների ձեռնարկութիւններից ամենից եռանդով իրագործում է
չեա ևս միայն Ասիոյ յարաբերակալութիւն (առանց), ապա Բելգիական-Ֆրան-
սիականը, անգլո-խորալականը, (խորալացի-խիզադորի կոնցեսիան) և գեր-
մանականը (Շանդունի նահանգում)։ Անգլիացիների կոնցեսիաները մեծ-
մասամբ խառն քնադորութիւն ունին, ալիւնքն ընկերակի են անգլո-չի-
նական բանկի հետ կամ ալ ազգերի հետ։

Առանձնապէս չիշադակելու է Խիզադորի ընկերութեան կոնցեսիա-
ները, Զեկերութիւնը կազմեց 1898-ի մարտին. Դա — անգլո-խորալական
ընկերութիւն է 6 (վեց) միլիոն ֆունտ ստերլինգ (= 60 միլիոն ոսկի)
կապիտալով. նա չին կառավարութիւնից 60 պարոլ քաջառիկ իրաւունք
է պապելի գտնելու և շահագործելու քարեածուխի և երկաթի հանքերը Շան-
սիի նահանգի միւսորոնական և հարաւային մասերում և հաւթի հանքերը
ալգո-նահանգի ամբողջ տարածութեան վրայ, որպէս նաև իրաւունք
ունի շինելու և շահագործելու բոլոր անհրաժեշտ երկաթուղիները և ալ
ուղիներ, ընկերութեան արդիւնքները չէպի Չինաստանի գլխաւոր երկա-
թուղային գծերը տանելու համար, (Շանսիի նահանգը կամ պրովինցը
մալրարաշաքաչին Չիլիի նահանգի արեւմտեան կողմն է և լեռնային), Ըն-
կերութիւնը իր գործերի համար կապու է դարսեփականացնել (էքսպրո-
պրիացիա) չին պետական և մասնաւորների հետ, պետականների համար
վճարելով հողերի արեւմտեան գծերի կրկնապատիկը, Չին կառավարութիւնը
ընկերութիւնից տուրք է վերցում 5%, բոլոր հանքերի արդիւնքի իսկա-
կան գնից, իսկ զուտ օգտուրից նա ստանում է 25%, որով ընկերութեանը
մնում է 75%, վաթիւսն ապրուստ չեղաւ ընկերութեան բոլոր մեքենա-
նանքը, շինութիւնները, հանքերը, երկաթուղիները մնում են սեփական,
նախկին չին կառավարութեան, ձրիարար, Ընկերութիւնը պիտի հիմնի
քաշաքաջական ինժեներների Դալուց 20 չինացի ուսանողների համար։

Նոյն ընկերութիւնը նոյն 1898 թ. ապա նման իրաւունքներ ձեռք
բերեց Ժոնան պրովինցի մի մասի վրայ (Նեյլին գետից հիւսիս), ապա խո-
նան պրովինցի լեռնային մասի վրայ, Դեղին գետից հարաւ Աշխարհ-
խորալական ընկերութեան ձեռք բերած կոնցեսիաները տարածում ֆե
աշխարհով 71 հազար աքղէ, մընի միայ, որ հաւասար է Անգլիային և
Շոտլանդիային միասին առած։

Նոյն ընկերութիւնը նոյն 1898 թ. ապա նման իրաւունքներ ձեռք
բերեց Ժոնան պրովինցի մի մասի վրայ (Նեյլին գետից հիւսիս), ապա խո-
նան պրովինցի լեռնային մասի վրայ, Դեղին գետից հարաւ Աշխարհ-
խորալական ընկերութեան ձեռք բերած կոնցեսիաները տարածում ֆե
աշխարհով 71 հազար աքղէ, մընի միայ, որ հաւասար է Անգլիային և
Շոտլանդիային միասին առած։

Եապոնիան չալթելուց և իր ազդեցութիւնը կորէպում հաստատելուց չեղով (ալդ բանում մրցակից ունենալով Ռուսիան), չկամեցաւ Չինաստանի հետ թշնամական չարաքերութիւնների մէջ մնալ, և աւխտեց ալդ երկրում իր ազդեցութիւնը հաստատել՝ իր զեկավարութեամբ ռեֆորմներ մտցնելու համար։ Բայց ալդ բանը չէր աջողւում։ Չինաստանում, ուր կազմել էր ռեֆորմների կուսակցութիւն, իշխանութիւն ձեռք բերաւ կաւսեր ալրի մաւր-կաւսրուհին, իշխանասէր, տգէտ և չափ հակառակ ամեն մի ռեֆորմի։

Մաւր-կաւսրուհու կառավարութեան ներքոյ ամենախիստ միջոցներով հալածւեց ռեֆորմների կուսակցութիւնը — մահով և աքսորով — և սնունդ առաւ հակա-ռեֆորմական կուսակցութիւնը, որի մէջ ծնունդ առաւ ալժմ գլուխ բարձրացրած Մեծ-Բուռնցք ընկերութիւնը, որին համախոս է անշուշտ և Չինաստանի ներկալիս կառավարութիւնը։ Եւ, անսպասելի կերպով, բռնկեց ապստամբութիւնը, եւրոպացիների և առհասարակ օտարների բնաջինջ անելու համար։ Մանաւանդ, որպէս երևում է, չինացիք գրգռւած են միսիոնարների գործունէութիւնով, որոնք խոհեմութեան չափը անցնում են։ Իսկ չինացոց հալոյնասիրական զգացմունքը չէր կարող չվիրաւորել եւրոպացիների համար «ազդեցութեան սփերաների» տահմանւելովը, որի մէջ չինացիք տեսնում են անկախութեան կորուստի սկսբնաւորութիւն։

Նկատելու է, որ չինացիք, Եապոնիայի պատերազմից չեղով, սկսան աւելի բարեկարգ ուղքի վրայ մտածել և եւրոպական զէնք ձեռք բերել — հրացարաններով և թնդանօթներով։ Ընդդէմ չալտնի չէ, թէ որքան է չինական կանոնաւոր զօրքը, որը, չամենալն յէպս, թ.թի վրայ գլւածից չափ ու չափ ճազ է, բայց միայն սա հաստատ է, որ ալդ զօրքը ալժմ աւելի բարձր է քան չին-եապոնական պատերազմի ժամանակ, իր ահելութեամբ ալս ապստամբութիւնը նմանում է Տալպինգների (մի նոր աշանդի կուսակիցների) ապստամբութեան, յարուս 1850-ական թւականներին, որ երկրի հարաւում չալտնեց և մի միջոց Նանկինում իշխող եղաւ։ Մեծ բուռնցքը չալտնել է հիւս. Չինաստանում, որի կենտրոնն է Պեկին մաւրաքաղաքը։

Թէ որքան մեծ քանակով ռազմամթերք են ներմուծել չինացիք ալս վերջին տարիները, ալդ երևում է նրանից, որ միմիայն Անգլիայի երկու ֆիրմաներից գնւած և արտահանւած է Չինաստան 1895 թւից 71 ամրացալին թնդանօթ 11.740 ոււււրով և 4.228.400 փամփուշտ։

Ապստամբները սկսան գործել թաքու նաւահանգիստ քաղաքում, Տեան-ցինում և Պեկին մաւրաքաղաքում։ Պեկինում նոքա շրջապատեցին օտար պետութիւնների շենսպանատները, կորեյին քաղաքի հալոյր-շակցութիւնը յրսի հետ և սկսան աւերմունքներ գործել վիշեալ տե. երում։

Անմիջապես բոլոր օրաց պետութիւնները միացան վրանգի առաջ և դեղում ունեցած ուժերով նախ չարձակեցան Թաքուի վրայ ու տիրեցին, ապա Տիանցինի վրայ, որ խլեցին չինացիների ձեռքից, երբ Պորթ Արթուրից հասան ռուսաց զորքերը, հրամանատարութեամբ Սոխսէլի:

Անգլիական ծովակալ Սէմուր՝ շահնակից պետութիւններէ 2.300 հոգի զորքով առաջ գնաց Պեկինի վրայ, բայց հանդիպելով չինական զերազանց ուժերի՝ շրջապատեց և երկար օրեր նորանից ալիս անմիջական լուր չէր ստացուում:

Նոյնաժամանակ Պեկինում Մեծ-Բառնցքը, իր կողմն ունենալով նաև չինական կանոնաւոր զորքը, պաշարել էր շեսպանադները, որոնք ամեն մէկը պահպանում էր պետութեան փոքրաթիւ զորքերով և ուր հաւաքած էին եւրոպացիք, Գնապանները, գրանգի սկզբում, շեռ ևս մալիսի Տ-ին, Դիմել էին մի հանրագրով չին կառավարութեան, պահանջելով ապրտամբութեան ճնշումը, սպառնալով, հակառակ շէպքում, իրենց պետութեանց զորքերը կոչել: Չին կառավարութիւնը խուսափող պարտախան էր տւել. իբր նահանգապետներին հրամայած է ճնշել ապստամբութիւնը: Ահա շեսպանների չափարագիրը:

«Իսլամադինական մարմինը, հիմնւելով չինական հրովարտականի վրայ Մեծ-Բառնցքի ընկերութիւնը ոչնչացնելու մասին, պահանջում է.

1) անշապաղ ձերբակալել ալն ամենքին, որոնք պարտանում են լիշեալ ընկերութեանը և անկարգութիւններ են առաջացնում և աֆիշներ ու չափարարութիւններ են տարածում: 2) տնտեսիւրի, կաթնիւրի վերակացունները և ալն բոլոր անձերը կալանաւորել, որոնք բնակարաններ են դալիս ապստամբների գումարումների համար, նոյնպէս և նոցա, որոնք ապստամբութեան են Դրդում: 3) խիստ պարտել ալն ոստիկանները, որոնք անփութութեամբ են գործադրում ճշդ միջոցները կամ համամիտ են ապստամբների հետ: 4) մահով պարտել սպանութիւնների, հրդեհների, կեանքի և գուքի շէմ փորձեր անողներին: 5) մահով պարտել նոցա, որոնք շեկավարում են բառնցքականների գործողութիւնները և հալածւում են նոցա Դրամական միջոցներ: 6) տպագրած ազդագրերով ալն մասին չափուն մալրաքաշաքի, Չիլիի և ուրիշ հիւսիսային նահանգների ազգաբնակչութեանս:

Նոյն նիստում շեսպանները համաձայնեցին Պեկին եւրոպական զորքեր բերելու միջոցների մասին, եթէ իրենց պահանջները չին կառավարութիւնը չի կատարի հինգ օրուայ ընթացքում:

Դորա պարտախանը մալիսի 11-ին (ն. տոմ.) Յուն-լի-եաւէնը (արարաք. գործ միներութիւն) հաշորդեց շեսպանական մարմնի աւագին, որ և անքաւարար ու խուսափողական գրան շեսպանները:

Օրաց պետութիւնները, իմանալով և լիւրութիւնների մասին, հրամա-

լեցին Չինական ջրերում գտնուող իրենց նաւագործի հրամանատարներին՝
 ուժակոծել Թաքուն. այդ գործը լաջուեց և Թաքուն ընկաւ պետու-
 թիւնների ձեռքը: Այդ մասին ահա ուսաց կառավարչական հաւորչագը-
 րութիւնը:

«Պետերբուրգ, 11 լուն. Չինաստանից առաջին երկիւղալի լուրերն ստաց-
 ւելուց ի վեր Կալսերական կառավարութիւնը չլապաղեց Պեկինի իր
 ներկայացուցչի միջոցով չինաց միմիստրներից պահանջել, որ վճռական
 միջոցներ ձեռք առնեն երկրի մէջ աննորոգութիւնը վերականգնելու
 համար: Իսկական սրադուկի սովետիկ Գիրսին ընդ սմին լանձա-
 րարում էր Յունգ-լի-Սամենի (==արտաքին գործ. միմիստրութեան)
 լուրջ ուշադրութիւնը դարձնել ահա վրանգաւոր բարդութիւնների
 վրայ, որոնք անպատճառ կառավարման Չինաստանում ապրող օտար-
 երկրացիների դէմ եղած ժողովրդական լուրումից, և կառավարու-
 թեան անշամների վրա՝ պատասխանատուութիւն դնել ծագած ան-
 կարգութիւնների հետեանքների համար: Դժբաղդարաւ, չինական
 գաւառական պաշտօնեաների անհոգութիւնը ապստամբների աչքում
 իւրախօս հանդիսացաւ իրենց ոճրալի գործունէութեան մէջ, որն
 ընդ սմին հանդիպում էր կառավարչական գործերի համակրութեան:
 Ապստամբութիւնն օր օրի վրա՝ սկսեց աւելի ընդարձակ ծաւալ
 ստանալ: Մալիսի 25-ին բոկսերներն (==բռնցքով կուտղ) ալեքցին
 պրա-նսլաւ եկեղեցին Գունդինան գիւղում և սպառնում էին կրակ
 դալ ուսաց հոգևոր առաքելութեան շէնքը: Հիւսիսային Չինաս-
 տանում ապրող ուսահպատակների կեանքն ու զոյքը ենթարկու-
 էին լուրջ վրանգի: Մինչդեռ մեր դեսպանի ձեռքի փակ գոյնում էր
 միայն 75 հոգուց բաղկացած մի փոքրիկ պահակախումբ: Եւսպիսի
 պարադաներում ալ ևս հնարաւոր չէր չապաղել վճռական միջոցներ
 ձեռք առնելու: Այս պատճառով, Բարձրագոյն հրամանով, Քուան-
 թունի շրջանի կառավարչին կարգադրեց պատրաստ պահել չորս-
 հազարեան զօրք ահհրաժեշտ դատած դէպքում ուղարկելու Չինաս-
 տան ուսաց դեսպանի առաջին իսկ պահանջման ժամանակ: Բաց
 որովհետեւ դրանից չնոյր բոլոր չարաքերութիւնները մեր դեսպանա-
 տան հետ կրօնեցին, մինչդեռ Շանքսայից հեռագիրները հաշորդում
 էին, թէ մալրաքաղաքի մօտերը բոկսերների համախմբումներ են
 կեդրոնանում, նպատակ ունենալով չարձակում գործելու օտարերկ-
 րեալ դեսպանատների վրա՝ — փոխ-ծովակալ Ալէքսեւը հրաման
 ստացաւ անշատալ նշանակած փեշն ուղարկելու վերոլիւնալ զօրքը:
 Մալիսի 30-ին Թեան-Չին հաւած 2000 հոգուց բաղկացող առաջին
 էշելոնը դեսաւ որ դէպի Պեկին տանու շարկաթուղու գլխին ու հե-
 առգրի թելը կտրւած են: Այսին իսկ Թեան-Չինի մէջ մօտեցած

ամպստամբներն երկու անգամ լարձակում գործեցին եւրոպական քաղաքամասերի վրայ, սկսելով հրդեհել չինական քաղաքն ու տեղական ընդհանուր-նահանգապետի տունը: Մեր զօրքը, ոչ մի կորուստ չունենալով, լեզու մը երկու լարձակումն էլ, մեծ կորուստներ պատճառելով ամպստամբներին, որոնց խմբերն ալ միջոցին կարողացել էին գրաւել թաքու ծովածոցի բոլոր բերդերը, որպէս զի ինչպէս ռուսաց, այնպէս և օտարերկրեալ զօրքերի համար կորեն կենսական մթերքներ և օգնական զօրքեր տրանալու ճանապարհը: Այս բանը միջազգային զօրքերին ամենից առաջ հարկադրեց հոգալ, որ իրենց համար մուրքը ծովի կողմից ապահոված լինի, և ալ նպատակով ստիպեց ամպստամբներին, որ թաքու-բերդերը լանձնեն: Լուս լունիսի 4-ի զիշերն ամպստամբների սկսած կռիւ հետեանքներ արդէն լալոսն են: Թաքու բերդերին տիրելուց չորով, ռուսաց զօրքը կարող է ձեռնարկել իրեն արւած լանձնարարութեան կտորամանը, որով պէտք է անմիջական լարաբերութիւններ հաստատի կախերական շեւապանաթան հետ և պիտի պաշտպանէ ռուսապատակներին: Այս բոլորից երևում է, որ ռուսական զօրքերը, հարևան հողերը մտնելով, հետամուտ չեն լինում Չինաստանի վերաբերմամբ որ և է թշնամական նպատակի: Ընդհանառակը, նոցա ներկալութիւնը բարեկամ երկրում ներկալ երկրաշաղի անցքերի ժամանակ կարող է միայն էապէս օգնել Պեկինի կառավարութեանը ամպստամբների դէմ կռուելիս և փութացնել կախութեան մէջ իրերի օրինական կարգի վերականգումը նոյն իսկ Չինաստանի օգտին:

Այս արշաւանք եղաւ Տիանցինի վրայ, ուր եւրոպական կողմիան ռմրակոծում էր չինացիներին կողմից և աւերում: Տիանցինը առնելը չաջողեց, երբ Պորթ-Արտուրից հասած ռուսաց զօրքը (հրամանատար Սրէսսէլ) ժամանակին վրայ հասաւ: Բալց արդէն յորանից առաջ անգլ. ծովակալ Սէլմուրը դաշնակիցների փոքրաթիւ զօրքով արշաւել էր Պեկինի վրայ— շեւապանաթաները և եւրոպացիները ազատելու համար:

Սէլմուրի գունդը բաշկացած ընդամենը 2.300 հոգուց (որոնցից 312 ռուսներ) շուրս էր եկել Տեանցինից մայիսի 26-ին և երկաթուղիով հասել Լաճֆանդ, զիժը ուղղելով և շարունակ թշնամիներին հանդիպելով: Եունիսի 5-ին չինաց կանոնաւոր հեծելազօրքը առաջին լարձակումը գործեց, որ եր մղեց: Ապա Սէլմուրը վճռեց եր գնալ Պէլիս գետի ափով, որովհետեւ երկաթուղին ոչնչացրած էր լուն: 10-ին Սէլմուրը ոլժով վերցրեց Սիլուի գինարանը, լիքը հրացաններով և թնդանօթներով, և ամրացաւ ալմոնդ: Չինացիք երկու անգամ լարձակում գործեցին, բայց եր մղեցան: Եունիսի 13-ին, ըստ տեղեկագրութեան Պորթ-Արտուրի ռուսաց փոխ-ծովապետ Ալէքսէեւի, Սէլմուրին ազատեց 12-ը դնդի ռուսաց բա-

փախուճը, որի հրամանատարն էր Ներինսկի: Ձիւարանը և մթերքները փնտցեցան: Այս գործողութիւնների «ասին ճիշտ մանրամասնութիւնները պակասում են:

Տեւեցին ծորարականների թաւը չինացիք նորից պաշարել են յետեւ:

Յունիսի 20-ին լուր եկաւ Գերմանիայի շեսպան Քեդդելէրի սպանման մասին Պեկինում: Բանից երևում է, որ այդ նախ օրը ձուճգ-լի-եամէն էին հրաւիրւած բոլոր շեսպանները: Բայց անգլիական, ֆրանսիական և ամերիկական շեսպանները, կամկած տանելով դաւաճանութեան մասին, հրաժարեցին շեսպանադներից յուրս գալ: Իսկ գերմանականը՝ Քեդդելէր, ընդունեց հրաւերը և յուրս եկաւ շեսպանադնից զելման նաւաստիներով փոքրիկ կոնտոյի ուղեկցութեամբ: Երբ նա մօտեցաւ ձուճգ-լի-եամէնին, նորա վրայ չինաց զինւորների անգին ամբօխ չարձակեց և նա ստացաւ չորս վէրք և վախճանեց: Ամբօխը չարձակեց շեսպանադների վրայ, որոնցից ոչ չ մնացել են ցալժ միայն անգլիականը, ֆրանսիականը, և գերմանականը:

Հասկանալի է թէ ինչ չուզումն կարող է էր առաջացնել այդ լուրը Գերմանիայում: Վիլհելմ կայսրը անմիջապէս կարգադրեց նոր զինւորական նաւեր և զօրք շրկել Չինաստան:

Արշաւող բանակին զօրանդէշ անելիս, կայսրը արտասանեց. «Այն միջոցին, երբ տիրում էր խաղաղութիւն՝ չանկարծ, ինձ համար յժքախտաբար անսպասելի կերպով, ձգեց պատերազմի կալ: Իր չանդրդնութեամբ շոքանւած մի եղևոնագործութիւն, որ ցնցում է մարդու հոգին իր անգթութեամբ, զո՞հ տալաւ իմ փորձած ներկայացուցչին: Բողոր պետութիւնների շեսպանները մահացու վտանգի մէջ են ձեր ընկերների հետ, որոնք ուշարկած են նոցա պահպանութեան համար: Գուցէ հէնց այսօր նոքա արդէն փչել են իրենց վերջին շունչը: Գերմանական դրօշակը անպարտած է, գերմանական կայսրութիւնը ծաւրի է եմթարկած, որ պահանջում է օրինակելի պատիժ և վրէժ: Դէպքերը սոսկալի արագութեամբ չափադանց լուրջ նշանակութիւն ստացան, իսկ այն ժամանակից ի վեր, երբ ես ձեզ զէնքի կանչեցի, այդ դէպքերը աւելի ևս լուրջ են դարձել: Եւ, որ ևս քոս ունէի վերականգնել ծովալին հետևակների միջոցով, դարձել է դժւար խնդիր, որը կարելի է վճռել միմիայն բոլոր քաղաքակիրթ պետութիւնների միացած ուժերով: Արդէն այսօր կրէպէրային նաւատորմի պետը խնդրեց ինձնից ուշարկել մի ամբողջ շիփիկա: Դուք կանգնած կը լինէք այնպիսի թշնամու դէմ, որ նոյնքան քիչ է վախճնում մահից, որքան և դուք: Եւրոպական օֆիցէրների ձեռքի տակ վարժելով, չինացիք սովորել են քանեցնել եւրոպական զէնքեր: Փառք Աստուծո, ձեր ընկերները, ծովալին հետևակները և իմ նաւատորմը,

ամեն փեշ, ուր նոքա ընդհարել են թշնամու հետ, բարձր են պահել զերմանական գէնքի պատիւը: Այժմ ես ձեզ ուշադրում եմ արեւելի թըշնամու անարդարութեան վրէժը լուծելու համար, և չեմ հանգստանալ մինչև որ զերմանական դրօշակները, միացած միւս պետութիւնների դրօշակներին հետ, չսկսեն լալթական կերպով ծածանել Պէկինի պարիսպների վրայ չինականներից աւելի բարձր, որպէս զի կարողանանք խաղաղութեան պայմաններ թելադրել չինացիներին: Դուք պէտք է ընկերական բարի լարաբերութիւններ պահպանէք արեւմտեան հետ, որոնց հետ կ'միանաք արեւելի Ռուսները, անգլիացիք, ֆրանսիացիք, — արեւելի գոնաժ բոլոր զօրքերը, կուռում են միեւնոյն գործի համար, քաղաքակրթութեան համար: Մենք մտածում ենք նոյնպէս աւելի ևս բարձր բանի մասին — մեր կրօնի մասին, մեր արեւելաբանների պաշտպանութեան և պահպանութեան մասին, որոնք արեւելի ուղկիանոսի միւս կողմում, իրենց կեանքը զո՛ւ էին բերում մեր Փրկչի համար: Մտածեցէք նոյնպէս և մեր գէնքի պատիւի մասին: Նոքա մասին, որոնք կուռն են ձեզնից առաջ: Յիշեցէք բրանդէնբուրգեան հին պարտադրական առածը. — «Յոյս չիւր Աստուծու վրայ, բայց ինքդ գործիր»: Դրանումն է քո ամբողջ պատիւը, որովհետեւ ով որ չու է շնում Աստուծու վրայ, նորան ոչ ոք չէ կարող լալթել: Այն դրօշակները, որոնք ծածանում են այժմ ձեր գլխին, առաջին անգամն են կրակի դակ գնում: Տեսէք, չեք բերէք ինձ այդ դրօշակները անարար, անբիծ: Դուք պակասութիւն չէք զգալ իմ շնորհակալութեան, հոգաբարութեան և ձեր աշօթքներին մասնակցութեանս մէջ: Նոքա ձեզ չեն թողնի և ես ձեզ ճանապարհ եմ շնում նոքա հետո:

Բռնուցքների ապստամբութիւնը առաջացրեց նաև պալատական լեւադիսութիւն: Մալր-կալսերուհին, որպէս լալտնի է, իր ձեռն էր գցել ամբողջ կառավարութիւնը և կայսրը հպատակած էր իրեն: Այսպէս ժառանգ էր լալտարարած անշարժահաս իշխան Թունգ-Շի'ն, որի հալոյն է իշխան Թուան'ը, որի հալը եղբայրն էր կայսր Նիւ-Ֆունգի: Արդ, իշխան Թուան'ը, բռնուցքաւորների կուսակից, սոցա օգնութեամբ իր ձեռքն է գցել զահը. և ասում են որ նա օպիումով մահացրել է կայսրին և պալատում բանտարկել կայսրուհուն:

Ի դիմաց այդ ամենի, Չինաստանի հարաւային նահանգները, հեղեկելով չալտնի Լի-Հունգ-Չանգին, (փոխ-արքայ Կանտոնի) հակառակել են Պէկինի կառավարութեան և ոչ-պաշտօնական կերպով իրար հետ շահնակցութիւն են կնքել՝ եւրոպացիներին պաշտպանելու համար: Այժմ հետադրում են թէ կառավարութիւնը զօրք է լրկել Նանկինի վրայ:

Պարտադրւմ է սա արդեօք Չինաստանի դէմ: Ռուսաց կառավարութիւնը հաշորդեց արդէն որ նորա զօրքերը մտնում են Չինաստան՝ չին կառավարութեան օգնելու՝ ապստամբութիւնը ճնշելու համար: Լիւս. Ամե-

րիկան արդէն չափանց, որ նա չի ընդունում պատերազմական դրութիւնը Չինաստանում և նաեւ չի կրկնէ իր խոսքը որ Չինաստանի դէմ պատերազմի, այլ ամերիկական քաղաքացիները և շահերը պաշտպանելու և կարգը վերականգնելու համար. նոքա կ'հետանան Չինաստանից չէնց որ կարգը վերականգնած կ'լինի:

Անկարելի լինելով այսքան չար զօրքեր հասցնել Եւրոպայից, չինական ապստամբութիւնը ծնչելու համար, առանձին 'կարևորութիւն են ստանում հարեան Եպպոնիան և սահմանակից Ռուսիան, որոնք կարող են արագութեամբ զօրք հասցնել Մանաւանդ Անգլիան կ'կամենար որ Եպպոնիան լինէր, այդ գործի մէջ առաջնակարգ դեր կատարողը և ոչ Ռուսիան: Եպպոնիան, որպէս երևում է, արդէն բոլոր պետութիւններից լիազօրութիւն է ստացել մեծ զօրք շրջելու Չինաստան, որի համար նա արդէն կարգադրութիւններ է անում: Ռուսիան նոյնպէս փոքր է իր համաձայնութիւնը, այն պայմանով որ ամեն ինչ կ'կատարւի պետութիւնների համերաշխ գործակցութեամբ ու համաձայնութեամբ:

Z.